İznik'ten
bir görünüş

medreselerinde görev yapan Dâvûd-ı Kayserî, Tâceddin el-Kürdî, Hayâfi, Kara Alâeddin gibi âlimler, ayrıca aralarında Kâdiriyye tarikatının Eşrefiyye kolunun kurucusu Eşrefoğlu Rûmî, Şeyh Kutbüddin, Hacı Hasan gibi şeyhlerin bulunduğu tarikat ehli sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 436, 438; TK, TD, nr. 49; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 341-342; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 105, 109, 118-119; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 113, 157-163; II, 567-573; H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1987, s. 215-217, 316-320; O. G. Busbecq, *Türk Mektupları* (trc. H. Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 65; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 5-9; Polonyalı Simeon'un *Seyahatnâmesi: 1608-1619* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 21-22; J. Grelot, *İstanbul Seyahatnâmesi* (trc. Maide Selen), İstanbul 1998, s. 34; R. Poccocke, *A Description of the East and some other Countries...*, London 1745, I/2, s. 122-123; J. von Hammer, *Umblick auf einer Reise von Konstantinopel nach Brussa, Pesth 1808*, s. 110-123; A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriete aus Kleinasien: 1850-1859* (ed. F. Babinger), Hanover 1925, s. 70-73; Ch. Texier, *Küçük Asya* (trc. Ali Suad), İstanbul 1339, I, 169-198; G. Perrot, *Souvenirs d'un voyage en Asie mineure*, Paris 1864, s. 50-53; Cuinet, IV, 185-190; C. von der Goltz, *Anatolische Ausflüge*, Berlin 1896, s. 399-460; A. Memduh Turgut Konyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *XVI. Asırda Bursa*, Bursa 1941, tür.yer.; Nezih Firatlı, *İznik Tarihi ve Abideleri Hakkında Muhtasar Rehber*, İstanbul 1959; Erdoğan Savaş, *İznik (Nicaea)*, İstanbul 1973; Semavi Eyice, *İznik: Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul 1988; Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı* (doktora tezi, 1994), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 30-38; Halil İnalçık, "Osman Gazinin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği: 1300-1389* (trc. Gül Çağalı Güven v.dğr.), İstanbul 1997, s. 78-105; Ekrem Kamil, "Hicri Onuncu-Miladi Onaltıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazzî-Mekkî Seyahatnâmesi", *Tarih Semineri Dergisi*, I/2, İstanbul 1937, s. 43-44; G. Arnakis, "Gregory Palamas Among the Turks and Documents of His Captivity as a Historical Sources", *Speculum*, XXVI, Cambridge 1951, s. 114 vd.; J. Raby, "A Seventeenth Century Description of Iznik-Nicaea", *Istanbul Mitteilungen*, sy. 26, Tübin-

gen 1976, s. 149-188; A. Schachner, "Bir Osmanlı Minyatürünün Tarihi Kaynak Değeri", *TT*, XIX/112 (1993), s. 40-43; Neslihan Nuhuğlu Altun, "Kuruluşundan Günümüze İznik'in Yerleşim Özellikleri", *Coğrafya Dergisi*, sy. 6, İstanbul 1998, s. 345-366; R. Anhegger, "İznik", *IA*, V/2, s. 1259-1264; J. H. Mordtmann - [G. Fehérvári], "İznik", *EP* (Ing.), IV, 291-292.

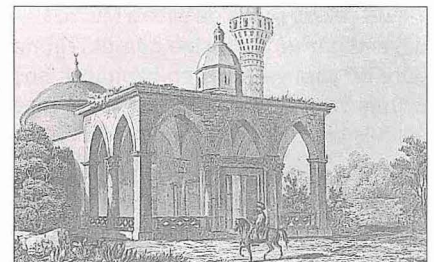
AHMET GÜNEŞ

□ MİMARİ. Tarih öncesi çağlarda etrafında bazı yerleşmelerin olduğu bilinen İznik milâttan önce 316 yılında kurulmuş, Roma ve Bizans devirlerinde büyümüştür. IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden sonra başşehirlik yapan İznik'te bu dönemde meydana getirilmiş eserlerden Ayasofya Kilisesi ile esaslı Roma devrine ait surlar günümüze kadar gelmiştir. Ortadan kalkan bazı yapıların da temelleri mevcuttur. Şehrin Selçuklu Türkleri'nin elinde bulunduğu 1075-1097 yılları arasına ait üstleri yazılı mezar lahitleri, daha sonra Bizanslılar tarafından surun tamiri sırasında inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu parçalar şehrin güneyindeki bir kulenin duvarlarında görülmektedir. Yakın zamanlarda yapılan kazıda ortaya çıkarılan Yenişehir Kapısı dışındaki Orhan Gazi İmareti ve Hamamı, Osmanlılar'ın İznik'in fethinden hemen sonra şehir dışında yerleşmeye başladıklarını göstermektedir. Çinilerle de süslendiği anlaşılan imaretin 735 (1334) yılına tarihlendirilen kitâbesi İznik Müzesi'ndedir.

İznik, Orhan Gazi zamanında 1331'de Türkler'in eline geçince başkilise olan Ayasofya hemen camiye çevrilmiş, XVI. yüzyılda da Mimar Sinan tarafından tamir edilmiştir. Duvarlarının kalem işiyle, mihrap çevresinin çinilerle süslendiği anlaşılan yapı XIX. yüzyılın başında harap olmuş ve fonksiyonunu kaybetmiştir. 734'te (1333) yapılan Hacı Özbek Camii şehrin içindeki en eski Osmanlı eseri olması bakımından önemlidir. Vaktiyle yanda yer alan bir son cemaat yerine de sahip olduğu bilinen yapı, kare planlı üzeri prizma-

tik üçgenlerle geçişi sağlanan kubbe ile örtülüdür (bk. HACI ÖZBEK CAMİİ). 746 (1345-46) yılında inşa edilen Hacı Hamza Camii ile hemen yanındaki 750 (1349-50) tarihli Hacı Hamza Türbesi 1930'lu yıllarda yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır. Caminin ve türbenin kitâbeleri İznik Müzesi'ndedir (bk. HACI HAMZA BEY MESCİDİ ve TÜRBESİ). 780 (1378-79) yılında Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından yapımına başlanıp 794'te (1391-92) tamamlanan Yeşilcami şehrin merkezindeki en önemli âbidelerden biridir. Düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilen yapının sırlı tuğla ve çini kaplı minaresi dikkat çekici olup yapıya adını vermiştir. Önde üç birimli bir son cemaat yerine sahip camide harim, güneyde prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanan bir kubbe ile örtülüdür. Harim üç birimli bir mekânla da kuzeye doğru genişletilmiştir (bk. YEŞİL-CAMİ KÜLLYESİ). XV. yüzyılda inşa edilen Şeyh Kutbüddin Camii ve Türbesi zaman içinde harap olmuş, cami yıkılmış, türbe ise yakın zamanda onarım görmüştür. Günümüze ulaşmayan caminin yerinde son yıllarda yapılan temizlik çalışmaları sırasında çeşitli devirlere ait bazı duvar izleri ortaya çıkarılmıştır. Zaman içinde yapı planının değişikliğe uğradığı, önünde iki birimli bir son cemaat yerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Batı yönünde camiye bitişik kare planlı, üzeri kubbe ile örtülü bir türbe ve türbeye kuzeydoğudaki köşeden bitişik tuğla gövdeli bir minare bulunmaktadır. 846'da (1442-43) yapılan Mahmud Çelebi Camii kare planlı, üzeri prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanan kubbe ile örtülüdür. Üç birimli bir son cemaat yerine sahip olan caminin yan başında bulunduğu bilinen imaretle kuzeyde yolun karşı köşesindeki çeşme son yıllarda yıktırılmıştır. XVI. yüzyılın ba-

XIX. yüzyılın ortalarına doğru yapılmış olan bir gravürde İznik Yeşilcamii (M. Jules van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, lv. 60)

İznik Yeşilcamii

şında inşa edilen Eşrefzâde Camii IV. Murad zamanında çinilerle süslenmiştir. Yunan işgali sırasında yakılarak yok edilen caminin yerine betonarme bir cami yapılmıştır. Eşrefoğlu'nun batı yönünde yapıya bitişik olan türbesi yıkılmıştır. Kuzey-batı köşesinde yer alan tuğla gövdeli, yer yer çini kuşaklarla süslü minare ilk yapıdan günümüze kadar gelebilmiştir (bk. EŞREFOĞLU RÛMÎ CAMİİ).

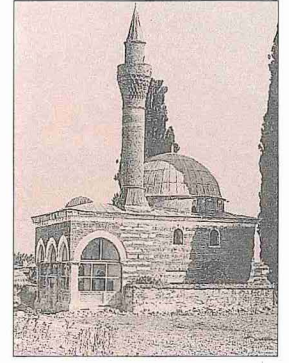
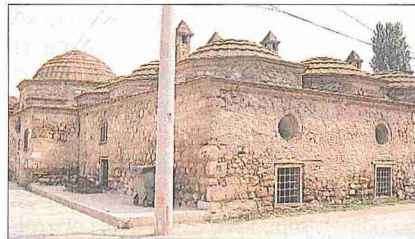
I. Murad tarafından annesi Nilüfer Hatun adına 790 (1388) yılında yaptırılan imaret, erken dönem mimarisi içinde sıkça görülen ve zâviyeli / tabhâneli diye adlandırılan yapılar grubunda yer almaktadır. İtinâli taş-tuğla örgülü duvarlara sahip yapının önündeki revak hareketli bir cepheye sahiptir. Beş birimli revak ortada kubbe, yanlarda aynalı tonozla örtülüdür. Yapıda orta mekânla tabhâne odaları birer kubbe ile, batı yönündeki cami mekânı ise iki birimli olup daha küçük ölçüde kubbelerle örtülmüştür. XIV. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Yâkub Çelebi Zâviyesi taş-tuğla örgülü duvarlara sahiptir. Beş birimli son cemaat yeri aynalı tonozlarla, sofa ile asıl cami mekânı prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanan birer kubbe ve yan mekânlar da aynalı tonozla örtülmüştür. Caminin önünde yer alan açık türbe dört pâyeye oturan sivri kemerler üzerinde kubbe ile örtülüdür. Yâkub Çelebi, Bursa'da babası Murad Hudâvendigâr'ın türbesine gömüldüğüne göre bu yapı ya önceden yapılarak boş kalmış veya onun adına sonradan inşa edilmiş bir makam türbesidir.

İznik'in güneyinde Yenişehir Kapısı dışında yer alan Kırğızlar Türbesi'nin XIV. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Taş-tuğla malzeme ile inşa edilen yapı son

yıllarda kısmen tamir görmüştür. Türbe kare planlı, üzeri yüksek kasnaklı kubbe ile örtülü bir mekânla bunun kuzeyinde kare planlı ve üst örtüsü yıkık olmakla beraber tonozlu olduğu anlaşılan bir ön mekâna sahiptir. İçinde sekiz adet kabir bulunan yapının duvarlarında XVII. yüzyıla ait kalem işlerinden izler görülmektedir. Şehrin doğu yönünde Lefke Kapısı dışında yer alan Sarı Saltuk Türbesi XIV-XV. yüzyıllara tarihlendirilen bir makam türbesidir. Açık türbe olarak inşa edilen yapı, dört pâyenin taşıdığı sivri kemerler üzerine oturan pandantifli kubbe ile örtülüdür. Yapı son yıllarda tamir edilmiştir. Lefke Kapısı dışındaki mezarlık alanında bulunan Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa Türbesi, farklı ölçülerde bitişik iki kare planlı ve kubbeli yapıdan oluşmaktadır. XIV. yüzyılın sonuna tarihlendirilen doğu yönündeki ilk yapı daha küçük ölçüdedir. İçinde Kara Halil Hayreddin Paşa ile oğlu Ali Paşa'nın mermer sandukalı kabirlerinde kitâbeli sandukalarla baş ve ayak taşları dikkat çekicidir. Batı yönünde yapıya bitişik olan bina sonradan inşa edilmiş olup içinde aynı aileden birçok kişinin kabri bulunmaktadır (bk. ÇANDARLI TÜRBESİ). Şehrin içinde Çandarlı İbrâhim Paşa ile Halil Paşa'nın birer türbesi vardır. Çatıları çökmüş, duvarları kısmen yıkılmış, harap durumda olan her iki yapıda kitâbeli sandukalarla baş ve ayak taşları önemlidir. Yanlarında bulunduğu bilinen mescid ve imaret zamanımıza ulaşmamıştır.

Günümüze kadar gelebilen tek medrese olan Süleyman Paşa Medresesi XIV. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Avlunun üç yönünde sıralanan sekiz birimli revakların arkasında on adet talebe odası ile bir dersane ve bir müderris odası vardır. Yapının bütün birimlerinin üzeri kubbelerle örtülmüştür. Dershanenin solunda yer alan müderris odasından ayrı bir kapı

Süleyman Paşa Medresesi

Mahmud
Çelebi
Camii'nin
eski bir
fotoğrafı
(OA, III, rs. 13)

ile dersane bağlantısının sağlanmış olması dikkat çekicidir. Yapı bugün bakımsız bir durumdadır.

İstanbul Kapısı yolu üzerindeki Büyük Hamam da denilen I. Murad Hamamı, çifte hamam olarak inşa edilmiş olup kare planlı, kubbeli soyunmalık mekânları arkasında aynalı tonozlu ılıklik ve ortası kubbeli sıcaklık mekânlarıyla yine kubbe ikişer halvet hücrelerine sahiptir. Bugün çok harap durumda olan hamamın ılıklik ve sıcaklık bölümlerinin bir kısmının üzerinde evler bulunmaktadır. II. Murad Hamamı veya Hacı Hamza Hamamı adlarıyla tanınan yapı da çifte hamamdır. XV. yüzyıla tarihlendirilen yapının erkekler kısmı daha büyüktür. Kare planlı ve kubbeli soyunmalık, tonozlu ılıklik, dört eyvanlı ve dört köşesinde birer halvet hücreli olan sıcaklık mekânlarına sahiptir. Muhtemelen XVII. yüzyılda ilâve edilen kadınlar kısmı daha küçük ölçüde olup kare planlı kubbeli soyunmalık, küçük bir ılıklik ve iki hücreli sıcaklık mekânından oluşur (bk. HACI HAMZA HAMAMI). Şehrin içinde yer alan diğer bir hamam da XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başına tarihlendirilmesi mümkün olan ve İsmâil Bey Hamamı adıyla tanınan yapıdır. Küçük ölçüde, fakat çok itinalı işçiliğe sahip süslü bir yapı olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Özellikle spiral kubbesi, mukarnasları ve malakârî süslemeleriyle dikkat çeken yapının içi yakın zamanda kısmen temizlenmiş, üzeri bir uzay çatı ile örtülerek koruma altına alınmıştır (bk. İSMÂİL BEY HAMAMI). Lefke Kapısı yolu üzerinde yer alan ve bir bölümü yola gitmiş olan hamam kalıntısının dışında şehirde küçük ölçüde dört özel hamam daha tesbit edilmiştir.

Lefke Kapısı'nın iç tarafında bulunan sivri kemerli çeşmenin tamir gördüğü anlaşılmakta olup zemin kodu yükselmiştir. Şehrin pazar yeri olan kesiminde XV. yüzyıla tarihlenebilecek sivri kemerli nişli bir

çeşme nisbeten iyi durumdadır. İsmâil Bey Hamamı'nın kuzeybatısında yer alan bir başka çeşme kalıntısı son yıllarda kısmen elden geçirilip yok olması önlenmiştir. Şehrin merkezinde Mahmud Çelebi Camii'nin kuzeyinde vaktiyle varlığı bilinen çeşme yakın zamanlarda yol yapımı sırasında ortadan kaldırılmıştır. İzmit'in merkezinde İstanbul Kapısı yolu üzerinde kuzey ve batı duvarları kısmen ayakta olan bir kervansaray kalıntısı bulunmaktadır. Kaynaklarda adı geçen Rüstem Paşa Kervansarayı olması kuvvetle muhtemel olan bina çok harap durumdadır.

Osmanlı devrinde çini ve seramik imalatının önemli merkezi durumunda olan İzmit XVII. yüzyılın sonlarına kadar bu faaliyetini sürdürmüştür. Çini ve seramik üretiminin yapıldığı fırınları araştırmak üzere sondaj ve kazı çalışmaları yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından yürütülen ve birinci dönemi 1964-1969 yılları arasında gerçekleştirilen bu çalışmaların ikinci dönemi 1981'de başlamış olup halen devam etmektedir. Özellikle şehir merkezinde yer alan II. Murad (Hacı Hamza) Hamamı'nın kuzeyinde ve doğusundaki alanda çok sayıda fırın ateşhânesine rastlanmıştır. Günümüzde hamamın doğusunda atölye bölgesi olduğu anlaşılan alanda yürütülen kazılarda ele geçen çok sayıda fırın malzemesi ve çeşitli tekniklerdeki çini-seramik parçalarından Osmanlı dönemi çini ve seramik sanatının gelişimi hakkında bilgi elde edilmektedir. Çıkarılan parçalar İzmit Müzesi'nde korunmakta olup

önemli parçalar aynı müzede teşhir edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

K. Otto-Dorn, *Das Islamische Iznik*, Berlin 1941; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 160-183, 309-336; a.mlf., *Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 504-511; a.mlf., *Osmanlı Mi'mârîsi IV*, s. 767-769; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârîsi*, İstanbul 1986, tür.yer.; S. Yıldız Ötügen v.dğr., *Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eserler*, Ankara 1986, IV, 194-265; Semavi Eyice, *İzmit Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul 1988; C. Gurlitt, "Die islamitischen Bauten von Iznik-Nicea", *OA*, III (1912), s. 49-60; Ali Saim Ülgen, "İzmit'te Türk Eserleri", *VD*, sy. 1 (1938), s. 53-69.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

İZNİK KONSİLİ

Hıristiyanlık tarihindeki ilk genel konsil.

Hıristiyanlık'ta kiliseye bağlı bütün pis-koposların katılımıyla düzenlenen, önemli dinî konuların tartışılıp karara bağlandığı genel (ekümenik) konsillerin ilki olup İmparator I. Konstantinos'un daveti üzerine 325 yılında İzmit'te gerçekleştirilmiştir.

Konsili Hazırlayan Sebepler. Havârilere döneminden itibaren hıristiyanlar, Hz. İsa'nın tebliğlerini ve yazıya geçirilmeye başlanan kutsal metinleri anlamaya yönelik olarak çaba sarfetmişler, çeşitli kültürel ve felsefî tesirlerle gerek itikadî konularda gerekse şeriatın uygulanmasında farklı yorumlara sahip olmaya başlamışlardır. Hıristiyanlık her şeyden önce İsa Mesih anlayışı üzerine temellenen bir inanca sahip olduğu için İsa'nın kimliğiyle insanî ve ilâhî tabiatı meselesi ilk dönemlerden itibaren asıl tartışma konusunu teşkil etmiş, bu alanda farklı görüşler, çeşitli itizâlî hareketler ortaya çıkmıştır.

İlk dönemde kilisedeki yahudi kaynaklı Tanrı inancı, yaklaşık I. yüzyılın sonuna doğru Yeni Eflâtuncu felsefenin etkisi ve yahudilerin yaşadığı toprakların dışında bulunan Yunan-Roma kökenli insanları hıristiyanlaştırma amacının sonunda değişikliğe uğramaya başlamıştır. Tanrı kavramı biri teslîs, diğeri Tanrı'nın enkarnasyonu olarak İsa figürüyle ilişkilendirilmiş, bu gelişmeler, İsa'da insanî özelliğinin mi yoksa ilâhî özelliğinin mi ağır bastığı tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bugünkü Hıristiyanlık dünyasının da büyük oranda kabul ettiği, İsa'da insanlık ve ilâhlık unsurlarının eş oranda bulunduğu fikri (dyophysites) Hıristiyanlığa göre Ortodoks çizgiyi temsil ederken I. yüzyılın ikinci yarısında yahudi menşeli hıristiyanların

Ebioniler diye adlandırılan ve heretik sayılan grubu İsa'da ilâhlık değil yalnızca insanlık unsurunun bulunduğu (subordinationist), İsa'nın bâkire Meryem'den mucizevi bir tarzda doğduğuna inanmışlardır (Loneran, s. 18-27; Kelly, s. 138-139). Bu dönemin diğer bir heretik akımını ise Marcionist ve gnostik anlayışlardan da beslenen ve Tanrı'nın madde ile ilişkiye girmesi mümkün olmadığından İsa'nın da hiçbir zaman beşer olmadığına inanan Doketistler teşkil etmiştir (Kelly, s. 141-142; ayrıca bk. İSÂ).

Mesih'in tabiatı ve teslîs anlayışındaki yeri, baba ile ilişkileri, oğulun ulûhiyyetiyile Tanrı'nın birliğinin nasıl uzlaştırılacağı gibi itikadî konular II. yüzyılda da giderek artan ihtilâflara sebep olmuştur. Bu dönemde Monarşianizm diye bilinen akım Tanrı'nın birliğini tehlikeye düşürecek anlayışları reddetmiştir. Onlardan Samosatalı Paul'e göre Tanrı birdir ve O'nun kelâmı bir beşer olarak Meryem'den doğan İsa'ya hulûl etmiştir. Praxeas ve Smyrnalı Noetus'un da baba ile oğul arasında ayırım yapmaktan kaçındıkları belirtilmektedir. Sabellius'un temsil ettiği bir diğer Monarşian akım ise Tanrı'nın kendi tabiatında bir olduğunu; ancak yaratılıştaki "baba", kurtarıcılıkta "oğul", kutsama ve kilisenin yönlendirilmesinde "kutsal ruh" olarak tezahür ettiğini kabul etmiştir. Tarihçi Epiphanius, Sabellius'un doktrinini bir Tanrı'da üç ismin veya üç fonksiyonun bulunması şeklinde açıklamıştır (Loneran, s. 38-39; *New Catholic Encyclopedia*, IX, 1019-1020).

III. yüzyılda Antakya ekolüne mensup Lucian'ın, İsa'ya hulûl etmiş olan kelâmın sonradan yaratıldığı ve Tanrı'nın ezeli kelâmından farklı olduğu, dolayısıyla İsa'nın Tanrı'dan farklı ve aşağı bir konumda bulunduğu şeklindeki görüşü (a.g.e., VIII, 1057-1058), IV. yüzyılda talebelerinden Arius tarafından teslîs anlayışına karşı olan ve zamanla Ariusçuluk diye adlandırılan bir ekolün geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Arius, Yeni Eflâtuncu felsefenin tesirinde kalarak aşkın bir tanrı anlayışı üzerine yoğunlaştırdığı fikirlerini ilk defa Baucalis başrahibi iken 318 yılında açıklamıştır. Ona göre Tanrı bir, varlığı kendinden, doğurulmamış, ezeli ve ebedî, mürekkep olmayan, irade, ilim, gaye, hikmet ve kelâm sahibi bir varlıktır. Tanrı başka varlıklar tarafından kavranamaz. O ezelden beri baba değildir, kendi iradesiyle oğul (İsa) yoktan yarattığında baba olmuş, diğer varlıkları da yoktan yaratmıştır (Wil-

İzmit'te imal edilen çini bir tabak (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Çinili Köşk, nr. 41/1427)

